

“With God on our side”

Over religie en geweld

| Guy Quintelier¹

0. Na de aanslagen van 11 september 2001 op de WTC-torens te New-York en het Pentagon te Washington werd soms de steeds breder wordende armoedekloof tussen verschillende delen van de wereld als oorzaak ervan aangeduid.² Osama bin Laden en andere “moslimfundamentalisten” verantwoordden de aanslagen echter niet als een onderdeel van de strijd tussen arm en rijk, maar wel als een heilige oorlog van gelovigen tegen ongelovigen. Moeten we hun verantwoording niet ernstig beoordelen en nagaan wat de verhouding tussen religie en geweld is? Een niet-geweldadige verhouding houdt juist in dat men de verantwoording van de andere serieus beoordeelt, en die verantwoording niet ziet als een vermomming van onderliggende motieven. Het religieus fenomeen moet nu zeker als een politiek fenomeen beoordeeld worden: het is meer dan een louter individuele keuze, als blijktbaar in naam ervan andere mensen worden opgeofferd en vernietigd.

1. Wie harmonie idealiseert, vervalt gemakkelijk in geweld. Tussen mensen – maar ook tussen de mensen en de natuur, en in de mens zelf – bestaat er een harmonische verhouding als er tussen hen geen botsende verschillen bestaan. Dit betekent dat harmonie bestaat als er geen verschillen zijn of als de bestaande verschillen zodanig zijn dat ze niet met elkaar botsen maar elkaar juist aanvullen tot een harmonisch geheel. Om het puntig uit te drukken: harmonie is onverschilligheid. Ofwel zijn er geen verschillen ofwel doen ze er niet toe. Binnen een harmonische eenheid mogen er geen conflicten, geen botsende verschillen optreden. Wie de harmonie idealiseert, probeert juist elk botsend verschil te vermijden. Wie toch serieus verschilt, vormt een bedreiging van de harmonische eenheid, en mag bijgevolg onderdrukt en desnoods vernietigd worden: men streeft toch de harmonie na!

Met geweld maakt men juist een einde aan bestaande conflicten. De tegenstander wordt onderdrukt of vernietigd, waardoor hij niet meer voor zichzelf kan opkomen; zo wordt er een einde gesteld aan het conflict. Geweld is conflictmijding. Wie geweld wil mijden, moet dus geen conflicten mijden maar juist conflicten aangaan en aanvaarden.

2. Religies idealiseren de harmonie. De eigenlijke bron van de religiositeit, die o.a. door de diverse kerken en godsdiensten wordt opgevangen, is volgens Romain Rolland het “oceanische gevoel”, het gevoel van onlosmakelijke verbondenheid, van saamhorigheid met de buitenwereld in zijn totaliteit.³ Een volstrekt gevoel van harmonie, van volledig opgaan in het groter geheel. Dat dit religieus gevoel zich niet hoeft te vertalen in een geïnstitutionaliseerde godsdienst, wordt ook door Jaap Kruithof bevestigd. In 1985 publiceert hij zijn boek “De mens aan de grens” dat hij opdraagt aan Leo Apostel die ook een atheïstische religiositeit verdedigde. In dit boek houdt Kruithof een pleidooi voor een vernieuwde religiositeit, waarbij hij expliciet de stelling verwerpt dat religiositeit noodzakelijk verbonden is met geloofsopvattingen en gedragsnormen van een of andere godsdienst (p. 7). Die vernieuwde religiositeit vereenzelvigt Kruithof met het ecocentrisme, waarin “de hoogste en laatste waarde” niet de mens is, maar het planetaire systeem waarvan hij deel uitmaakt (p. 79). Ook Kruithof hangt een “totalistische” visie aan: “In de *religieuze ervaring* verschijnt het object in de gedaante van een ons te boven gaande totaliteit. Een geheel waarvan wij deel uitmaken en dat ons overtreft.” (Kruithof 2001, p. 233; cursivering door Kruithof)

Wanneer men het religieuze gevoel idealiseert, idealiseert men dus de harmonie. Binnen zo een idealisering bestaat er dan ook veel onverschilligheid. Men streeft onkwetsbaarheid na. Men

meent zelfs onkwetsbaar te zijn. Men stelt zich op een goddelijke, bovenmenselijke positie⁴, waarbij men door niets meer kan geraakt worden.

Door middel van religie of ander utopisch denken ontvlucht men op een illusoire manier de hardheid van het bestaan. Men gaat daarmee de conflicten niet meer aan.

3. Als religies de harmonie idealiseren, gaan ze bijgevolg gemakkelijk tot geweld over. Het geweldadige in religie – maar niet alleen daar – bestaat ofwel in de onderdrukking van de anderen, ofwel in de onderdrukking van zichzelf. In het eerste geval trekt men ten oorlog tegen de ongelovigen. De christelijke kruistochten of de nu nog steeds gepredikte "jihad" zijn daarvan in het oog springende historische voorbeelden.

Zelfonderdrukking wordt niet onderkend of toch niet als erg onderkend. Men bereikt toch de harmonische eenheid waarin men helemaal kan opgaan. Zelfverlies is daarvoor de voorwaarde en daarvan ook de doelstelling. Soberheid, gelatenheid, tolerante inschikkelijkheid zijn 'positieve' formuleringen van dezelfde houding. Men mag niet voor zichzelf opkomen, laat staan voor een goede vervulling van zijn lichamelijke – ook seksuele – behoeften. In patriarchale religies worden vrouwen, als opweksters van seksuele verlangens, ook daarom onderdrukt.

4. Hierop zijn verschillende tegenwerpingen mogelijk. Enkele worden hier besproken:

a) "De religieuze mens wil vrede op aarde en geen geweld." Maar het is juist omwille van de vrede dat men tot geweld overgaat: de verstoorders van de vrede, de rust, de harmonie moeten uitgeschakeld worden. Men wil ook het effectief geweld niet nodeloos rekken.⁵

De volstreekte vrede op aarde echter betekent de dood van al het levende. *Requiescat in pace*.

b) "In een vernieuwde religiositeit idealiseert men de harmonie niet." Of om de woorden van Jaap Kruithof aan te halen: "Ecocentristen zijn geen idealistische dromers, geen aanbidders van een vredige harmonie in de trant van het verhaal van de leeuw en het lam die het samen zo goed konden vinden. De conflictuele geladenheid van elk ecosysteem is een gegeven dat met sentimentele intenties niet kan ongedaan worden gemaakt. Veel antithesen kunnen wel worden weggewerkt, maar ze roepen daarna onvermijdelijk nieuwe

tegenstellingen in het leven." (Kruithof, 2001, p. 242) Hier dringt zich dan wel de vraag op, hoe het zit met de noodzakelijke conflicten tussen mens en wereld? Is zowel het antropocentrisme als het ecocentrisme niet een keuze voor één van de twee conflictpolen, waaraan de andere pool wordt ondergeschikt?⁶ Mensen kunnen zich niet vreedzaam inschakelen in het groter geheel – behalve door de dood, maar dan is het mens-zijn voorbij –: voor hun voortbestaan moeten ze delen ervan instrumenteel gebruiken. Dit gebruiken heeft wel zijn conflictgeladen grenzen: tenminste die delen van de natuur die de mensen voor hun voortbestaan nodig hebben, mogen niet definitief vernietigd worden. (Er zijn geen redenen om die delen van de natuur waarop de mensen geen beroep moeten doen en die het menselijk voortbestaan niet bedreigen, te vernietigen.)

c) "Geweld wordt gepleegd door fanatici, niet door echt religieusvoelende en -denkende mensen." Maar is iemand die zijn geloof au sérieux neemt en opkomt voor zijn meningen, "fanatiek"? Is omgekeerd de echte religieuze iemand die zichzelf altijd wegcijfert en ook zijn eigen geloofsovertuigingen verloochent? Zijn de aanslagen gepleegd door terroristen die de islam maar gebruikten? – wat in feite het oordeel van de Verenigde Staten is.

Een religieus iemand is maar inschikkelijk binnen zijn geloof dat de belofte aan een beter bestaan inhoudt. Als men deze belofte ernstig neemt, dan streeft men ook het beste na voor al diegenen die men, in naam van dit geloof, onderdrukt of vernietigt. Blijkbaar zijn ook godsdiensten gemakkelijk daartoe te gebruiken, omdat ze totalitair zijn.⁷

d) "Armoede is de oorzaak van het terroristisch geweld." Maar dan zou elke arme een terrorist zijn. Armoede is geen voldoende verklaring voor het terroristisch geweld. Op 11 september 2001 werd dit geweld niet gepleegd door armen maar door mensen die overtuigd waren van hun religie. De 'jihad' wordt nu gepreekt, niet als reactie tegen "kapitalistische modernisering en globalisering"⁸, maar als reactie op de 'zederverwildering', die ook door de modern-technologische middelen zou worden verspreid. Het is wel een anti-imperialistische reactie maar op religieus-ideologische i.p.v. economische gronden. Typerend daarbij is ook dat een religieus iemand, ook al is hij straat-arm, juist geen hulp van of inmenging door een 'goddeloze' wil.

e) "Niet alleen religies veroorzaken geweld." Ook andere ideologievormen kunnen harmonie idealiseren. Voor sommigen is het communistisch ideaal het 'paradijs op aarde', wat in feite een religieus ideaal is. Ook het nationalisme streeft de harmonische eenheid van 'het volk' na, waarbij de anderen gemakkelijk als vijanden worden beschouwd. Ongelovigen en atheïsten kunnen ook religieus denken. Omwille van de harmonische utopie worden de afwijkenden opzijgeschoven.

f) "Al het bovenstaande is dogmatisch." Dat is soms een verwijt dat gemaakt wordt door mensen die ten eerste zelf dogmatisch denken, en zich niet willen confronteren met een denken dat kritiek op hun standpunt uit. Het verschil tussen een criticus en een dogmaticus is niet dat de eerste kritisch is en de laatste niet. Beiden zijn kritisch: een dogmaticus tegen alle anderen die niet zoals hem denken; een criticus is dat ook tegen zichzelf. Een criticus confronteert zich met de kritiek op zijn standpunten: hij tracht die te verantwoorden.

5. Religies zijn gewelddadig. In 1963 zong Bob Dylan reeds: "You don't count the dead when God's on your side". Dit op de elpee "The times they are a-changin'". Zijn de tijden ondertussen wel veranderd?

Bibliografie:

Sigmund Freud (1930 [1929]): "Het onbehagen in de cultuur", (vertaling dor Gerda Mathot, Dick Bergsma en Henk Bouman), *Cultuur en Religie* 3, Boom, 1984.

Jaap Kruithof (1985): *De mens aan de grens*, EPO.

Jaap Kruithof (2001): *Het humanisme. Over de klassieke erfenis, de interne verdeeldheid, de toets van de praktijk en de actuele waardecrisis*, EPO.

Noten:

1. Met dank aan Eric Corijn, Willy Courteaux, Jan Dumolyn, Sonja Lavaert, André Mommen, Johan Moyaert, Jaak Perquy Marc Vandepitte, Paul Verbraeken en Jos Wolles voor hun kritische commentaar op de eerste versie van deze tekst. Ik heb getracht in de mate van het mogelijke met hun opmerkingen rekening te houden. Deze tekst is echter volledig mijn verantwoordelijkheid en bindt dus de redactie van het Vlaams Marxistisch Tijdschrift niet.
2. Zie bijvoorbeeld Roger Blanpain: "Globalisering en jobs" in *De Morgen*, 7 november 2001, p. 47.

3. Zo omschrijft volgens Sigmund Freud Romain Rolland dit gevoel. (Zie Sigmund Freud, 1930 [1929], p. 85-86)
4. Dat blijkt ook Kruithofs positie te zijn. Hij meent dat we als mensen onze ordening aan het planetaire systeem kunnen opleggen en de evolutie der aardse dingen kunnen bepalen (zie daarvoor Kruithof, 1985, p. 79, een gelijkaardige formulering: Kruithof, 2001, p. 239). Hieruit blijkt reeds een zelfoverschatting van de mens. Een mens is daarentegen een van de natuur afhankelijk en bijgevolg door de natuur kwetsbaar wezen.
5. Tenzij in de geperverteerde vormen van geweld, waarbij men de militaire industriële productie wil opvoeren.
6. Kruithof tracht harmonie en conflict op een 'dialectische' manier te verzoenen. Maar kenmerkend voor de harmonie is dat ze geen botsende tegenstellingen toelaat. Binnen een harmoniedenken is er geen plaats voor conflicten. Binnen een conflictdenken is harmonie wel te begrijpen, namelijk als die momenten waarbij de conflicten tijdelijk verzoend zijn. De onderliggende conflicten blijven echter aanwezig en werkzaam. Binnen het ecocentrisme wil men volstrekt harmonisch opgaan in het groter geheel, en ontkent men de werkelijke conflicten die noodzakelijk behoren tot het menselijk bestaan: o.a. het conflict tussen mens en natuur.
7. Een oorzaak van geweld ligt m.i. niet louter in een geïnstitutionaliseerde vorm van religie, maar reeds in het religieus gevoel zelf, los van elke institutionalisering. De institutionalisering structureert maar het reeds in potentie aanwezige geweld. Met deze tekst wordt geen beschuldigende vinger naar Leo Apostel of Jaap Kruithof uitgestoken: zij prediken niet het geweld. De vraag blijft wel in welke mate hun 'religieus' denken zou kunnen gebruikt worden om geweld te verantwoorden. (In welke mate fundeert het ecocentrisme niet de aanslagen van het zogenaamde Animal Liberation Front?)
8. De familie Bin Laden heeft daarmee juist haar fortuin opgebouwd.